

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR MOHIR SARKARDA VA HARBIY-STRATEG

Mamuraliyeva Gulsanam Ilhomjon qizi

Namangan davlat universiteti Tarix yo‘nalishi talabasi

Telefon: +998948675151

E-mail: mamuraliyevikromjon8@gmail.com

Ilmiy rahbar: Madrahimov Zohid Sharofovich

Tarix fanlari nomzodi, dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18674952>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning sarkardalik mahorati va harbiy-strategik qarashlari tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Boburning harbiy tafakkuri, jangovar tajribasi, qo‘shin boshqaruvi hamda strategik qarorlar qabul qilishdagi yondashuvlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, sarkarda, harbiy strategiya, Boburiylar imperiyasi, Panipat jangi, Hindiston, Bartol‘d, “Boburnoma”, to‘lg‘ama, oroyish, farmoyish.

Аннотация: В данной статье на основе исторических источников анализируются военные навыки и военно-стратегические взгляды Захириддина Мухаммада Бабура. Особое внимание уделяется военному мышлению Бабура, его боевому опыту, управлению армией и подходам к принятию стратегических решений.

Ключевые слова: Захириддин Мухаммад Бабур, командующий, военная стратегия, империя Бабура, битва при Панипате, Индия, Бартоломео, «Баburnома», толгама, оройиши, фармоиши.

Abstract: This article analyzes the military skills and military-strategic views of Zahiriddin Muhammad Babur based on historical sources. Babur's military thinking, combat experience, army management, and approaches to strategic decision-making are highlighted.

Keywords: Zahiriddin Muhammad Babur, commander, military strategy, Babur Empire, Battle of Panipat, India, Bartholomew, "Baburnoma", tolgama, oroyish, farmoyish.

Zahiriddin Muhammad Bobur o‘rta asr Sharq madaniyati, adabiyoti va she‘riyatida o‘ziga xos o‘rin egallagan adib, shoir, olim bo‘lish bilan birga yirik davlat arbobi va sarkarda hamdir. Bobur keng dunyoqarashi va mukammal aql-zakovati bilan Hindistonda Boburiylar sulolasiga asos solib, bu mamlakat tarixida davlat arbobi sifatida nomi qolgan bo‘lsa, sejilo o‘zbek tilida yozilgan “Boburnoma” asari bilan jahonning mashhur tarixnavis olimlari qatoridan ham joy olgan. Uning nafis g‘azal va ruboiylari turkey she‘riyatining eng nodir durdonalari bo‘lib, “Mubayyin” (“Bayon etilgan”), “Xatgi Boburiy”, “Xarb ishi”, Aruz haqidagi risolalari esa islom qonunshunosligi, she‘riyat va til nazariyasi sohalariga munosib hissa bo‘lib qo‘shildi.

Zahiriddin Muhammad Bobur 1483-yilning 14-fevralida Andijonda, Farg‘ona ulusining hokimi Umar Shayx Mirzo oilasida dunyoga kelgan. Bu davrda Markaziy Osiyo va Xurosonda turli hokimlar, aka-ukalar, tog‘a-jivanlar, amakivachchalar o‘rtasida hokimiyat – ulug‘ bobolari Amir Temur tuzgan yirik davlatga egalik qilish uchun kurash nihoyatda keskinlashgan edi.

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

Adabiyot, nafis san’at, tabiat go‘zalligiga yoshligidan mehr qo‘ygan Zahiriddin, barcha temuriy shahzodalar kabi bu ilmlarning asosini otasi saroyida yetuk ustozlar rahbarligida egalladi. Biroq uning betashvish yoshligi uzoqqa cho‘zilmadi. 1494-yili otadan yetim qoldi. 12 yoshida otasi o‘rniga Farg‘ona ulusining hokimi etib ko‘tarilgan Bobur qalamni qilichga almashtirib, Andijon taxti uchun ukasi Jahongir Mirzo, amakisi Sulton Ahmad Mirzo, tog‘asi Sulton Mahmudxon va boshqa raqiblarga qarshi kurashishga majbur bo‘ldi. Bobur ukasi Jahongir Mirzo bilan murosaga kelish uchun unga yon berishga – Farg‘ona ulusini ikkiga taqsimlab, yarmini ukasiga topshirishga qaror qildi va o‘zi Samarqand uchun olib borilayotgan kurashga kirishib ketdi. Bir necha yil davom etgan bu kurash qirg‘inbarotdan boshqa biror natija bermadi: unda katta harbiy kuch bilan aralashgan Shayboniyxonning qo‘li baland keldi va Bobur Samarqandni tashlab ketishga majbur bo‘ldi. 1504-yili Shayboniyxon Andijonni ham qo‘lga kiritgandan so‘ng, Bobur janubga qarab yo‘l oldi va Kobul ulusida o‘z hokimiyatini o‘rnatgan [1].

Bobur 1505 – 1515-yillarda Markaziy Osiyoga qaytishga bir necha bor urinib ko‘rdi. Ammo bu urinishlardan hech qanday natija chiqmadi. So‘ng o‘z mavqeini mustahkamlash maqsadida 1519 – 1525-yillar davomida Hindistonni qo‘lga kiritish uchun bir necha bor jangler olib bordi. 1526-yil aprel oyida Panipatda Hindiston sultoni Ibrohim Lo‘di bilan va 1527-yili mart oyida Chitora hokimi Rano Sango bilan bo‘lgan janglarda Boburning qo‘li baland keldi. Tarixiy ma‘lumotlarning bayon qilishicha, Boburning Hindistonga yurishida Dehli hukmdori Ibrohim Sulton siyosatidan norozi bo‘lgan Panjob hokimlari ham Boburni qo‘llagan va Sikri jangidagi bu g‘alaba Boburga Hindistonda o‘z hukmronligini uzil-kesil o‘rnatish va Boburiylar sulolasini barpo etish imkoniyatini bergan [1].

Boburning sarkardalik salohiyati uning insoniyligi bilan yuksalganini Kobulga tog‘ yo‘lidan o‘tish tasvirlarida ko‘ramiz. Qalin qor yog‘gan, otning uzangisidan yuqoriroq bo‘lgan vaziyatda buyruq berib bo‘lmasligi, Boburning o‘zi ham lashkar oldiga tushib qor tepishi, ko‘pchilik bilan sovuqda qolishi tasvirlangan. “Men havolning og‘zida kurak olib, qor kurab, o‘z zung‘a bir takiya miqdori yer yasadim, qorni ko‘kugacha qozdim, hanuz yerga yetmaydur edi. Biur nima yelga panoh bo‘ldi, o‘shanda-o‘q o‘lturdim. Har necha dedilarkim, havolga boring, bormadim. Ko‘ngulga kechtikim, borcha el qorda va chopqunda, men issiq uyda va istirohat bila, munda borcha ulus tashvish bila mashaqqatta, men munda uyqu bila farog‘atta. Muruvvattin yiroq va hamjihatlikdin qiroq ishdur...” [1].

Boburning sarkardalik salohiyati nafaqat muzaffar g‘alabalaridan, balki dushmanlarning jangda yo‘l qo‘ygan xatolaridan ham kerakli xulosalarni chiqarishida yaqqol bo‘y ko‘rsatadi. Bobur o‘z asarida Panipatda Ibrohim Lo‘di qo‘shini bilan bo‘lgan jangda Shayboniyxon qo‘llagan “To‘lg‘ama” usulidan foydalanganini, Ibrohim Lodining sarkardalik salohiyati yo‘qligi, yuz ming kishilik katta qo‘shin, jangovar ikki mingga yaqin fillari, otalaridan qolgan katta xazinasi bo‘la turib, xazinadan sarflab yana qo‘shin yig‘magani kabi yo‘l qo‘ygan katta xatolarini aytadi: “...tabiatida imsok ko‘p g‘olib edi. O‘zi yarmoq yig‘ishturmoqqa behad tolib, betajriba yigit edi. Ne kelishi saranjomliq edi, ne turushi, ne yurushi ehtimomliq edi, ne urushi” [1].

Bobur kerakli paytlarda lashkarni ruhlantirishni biladi, o‘z lashkarini qo‘rqmaslikka, mardona bo‘lishga va, albatta, g‘alaba qozonishga da‘vat etadi: “...elning mundaq bedilliqdarini so‘rub va bu nav’ sustluqlarini ko‘rub bir tadbir xotiring‘a yetti. Jam‘i beklarni va yigitlarni chorlab dedimkim:

“Beklar va yigitlar!

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

Harki omad ba jahon ahli fano xohad bud,

Onki poyandavu boqist, Xudo xohad bud.

Har kimki hayot majlisig‘a kiribtur, oqibat ajal paymonasidin ichgusidur va har kishikim, tiriklik manzilig‘a kelibtur, oxir dunyo g‘amxonasidin kechgusidur. Yomon ot bila tirilgandin, yaxshi ot bila o‘lgan yaxshiroq... O‘lgan shahid, o‘lturgan g‘ozi. Barcha Tengrining kalomi oti-la ont ichmak kerakkim, hech kim bu qitoldin yuz yondirur xayol qilmag‘ay, to badandin joni ayrilmag‘uncha, bu muhoraba va muqotaladin ayrilmag‘ay” [1].

Bobur faoliyatini o‘rganar ekanmiz, uning mardonalik, lashkarni boshqara olish sifatleri bilan tengsiz kurashlarda g‘olib chiqishiga guvoh bo‘lamiz. Bobur bunday g‘oliblikni faqat o‘zining sarkardalik salohiyatidan emas, balki Ollahning inoyatidan deb bilishi ham uning naqadar odil va e‘tiqodli hukmdor ekanligidan dalolat beradi: “Tavakkulimizga yarasha Tangri taolo ranj va mashaqqatimizni zoyie qilmay, mundoq zo‘r g‘animni mag‘lub qilib, Hindustondek keng mamlakatni maftuh ayladi. Bu davlatni o‘zumizning sa‘y va himmatidin bilmasbiz, balki tengrining ayni karam va inoyatidindur” [1].

Bu misralar Bobur muvaffaqiyatlari, zafarli natijalarining qisqa va lo‘nda ifodasi bo‘lib, quyidagi jumlar esa Hindistonda ulkan saltanat barpo etgan ajdodimiz erishgan jamiki ne‘matlarning kalitidir: “Tangri ne‘matlarining ketma-ket kelib turishi unga shukr va sano aytishning ko‘payishiga boisdir” [1].

Boburning shohlarga xos sarkardalik salohiyatini quyidagi fikrlarimiz ham to‘laqonli isbot etadi: Ulug‘ sarkarda 1499-yili Ahmad Tanbal bilan jangga kirish oldidan tasarrufidagi qo‘shining tartibini besh qismga muvofiq tuzgan: Hirovul (orqa qism), barong‘or (o‘ng qanot), javong‘or (so‘l qanot), g‘ul (xon huzurida turuvchi maxsus harbiy qism), chag‘davul (qo‘shinning ort qismi). Natijada, Ahmad Tanbal jangohni tashlab ketishga majbur bo‘lgan.

Bobur Hindistonni zabt etish vaqtida jangchilarning safda qat‘iy tartib-intizomga amal qilishiga e‘tibor bergan. Urushlarda “to‘lg‘ama” usulini mohirlik bilan ishlatgan. Panipat, Kanva va Gagra janglarida Bobur qat‘iy intizom, to‘g‘ri taktika va strategiyani qo‘llagani uchun g‘alaba qozongan.

To‘lg‘ama – jang chog‘ida dushman kuchlari qanotidan aylanib o‘tish, yon va orqa tomondan zarba berish usuli hisoblanadi. Bobur to‘lg‘amaga tayinlangan askar qo‘shining o‘ng qanot (barong‘ori) va chap qanot (javong‘ori) uchidan joy olganlariga tajribali, sodiq hamda matonatli beklarni sardor etib saylashga ahamiyat bergan.

Ikkinchi jahon urushida Boburning jang qilish taktikasi, jumladan, to‘lg‘ama usulidan Stalingrad ostonasidagi qonli urushlarda foydalanilib, Germaniyaning eng ilg‘or – 6-dala armiyasi yakson etilgan. Bu haqda ikkinchi jahon urushining sobiq qo‘mondonlari o‘z memuarlarida yozib qoldirgan [2].

Bobur son jihatdan katta bo‘lmagan qo‘shinini zamonaviy qurol-yarog‘ bilan qurollantirish masalasiga favqulodda e‘tibor qaratgan. U Hindistonga Kichik Osiyodan to‘p quyuvchi ustalarni taklif etib, ilk bor zambarak quyish texnologiyasini olib kirgan. Afg‘oniston, Pokiston, Bangladesh, Hindiston, Movarounnahr, Dashti Qipchoqda yevropacha kichik to‘p, zambarak, ulkan hajmli to‘p, tufang, miltiqdan foydalanishning keng yoyilishi bevosita Bobur bilan bog‘liqdir.

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

Hindiston harbiy-dengiz floti Zahiriddin Muhammad Bobur davrida takomillashgan. XVI asrgacha ushbu yurtda asosan Hind, Sind va Jamna singari daryolardan kechib o‘tishga mo‘ljallangan kichik hajmli qayiqlar tayyorlangan. Bobur tashabbusi bilan harbiy urushlar uchun “Gunjoyish”, “Oroyish”, “Farmoyish” nomli katta kemalar yasalgan. Bu esa o‘z navbatida janglarda yangi qo‘shin turining paydo bo‘lishiga turtki bergan [2].

Zahiriddin Bobur Hindistonda Boburiylar imperiyasiga asos solish bilan birga, pochta-aloqa sohasiga ham jiddiy o‘zgartirishlar kiritdi, vaqt birligiga yangilik joriy etdi, arxitekturada Movarounnahr me‘morlik uslublarini qo‘lladi, milliy artilleriya, harbiy-dengiz flotiga asos soldi.

Buyuk Boburiylar imperiyasi davri nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki Hindistonni ulkan me‘moriy yodgorliklar, noyob adabiy-tadqiqot ishlari bilan boyitdi. Hindistonning Buyuk Boburiylar sulolasiga qarashli me‘moriy obyektlari – Fotihpur-Sikridagi Shoh saroy majmuasi, Agra, Dehli va Lahor qirg‘oqlari saroylari va bog‘lari kabilardir. Boburiylar tomonidan yaratilgan bog‘larning eng ko‘zga ko‘ringan namunalari – Kashmirdagi Shalimar (1620) va Lahor bog‘lari (1642), Anantag yaqinidagi Achabal bog‘i, Chashma Shahi Bagh (1632), Kashmirdagi Nishat Bagh bog‘i (1633), Lahor, Dehli, Agra qirlari ichidagi ko‘plab bog‘lar; Qobuldagi maqbara va o‘nlab bog‘lar.

Bobur doimo bog‘dorchilik faoliyatiga alohida mehr berdi va Hindiston hamda Pokistonda hanuzgacha Samarqand nomi bilan mashhur bo‘lgan uzumning yangi navlarini o‘stirdi. Hozirgacha uning ko‘plab bog‘lari “Boburi Anguri Xudo” – “Bobur uzum bog‘lari” deb nomlanadi.

Zahiriddin Muhammad Boburning Hindistonni qo‘lga kiritishi tufayli Hindistonda buyuk o‘zgarishlar sodir bo‘ldi, san’atda, me‘morchilik va madaniyatning qator sohalarida ulkan o‘zgarishlar yuz berdi. Boburning tarixchi, geograf, etnograf, nasriy yozuvchi va shoir sifatidagi layoqati hozirgi kunda jahon sharqshunoslari tomonidan keng e‘tirof etilmoqda. Tarixchi, iste‘dodli so‘z san‘atkori, davlat arbobi va sarkarda Bobur vafotidan to‘rt asrdan ko‘proq vaqt o‘tdi, ammo uning nomi boqiydir.

Hindiston boburiylardan bo‘lgan Humoyun, Akbarshoh, Jahongirshoh, Shohjahonlarning hukmronlik davrlarida, ayniqsa, gullab-yashnadi, hududlari kengaydi. Xususan, Akbarshoh va uning nabirasi Shohjahon hind xalqining qalbidan chuqur joy oldilar.

Boburshohning yuragi ba‘zan Vatanni – Andijonni qo‘msab tursa ham, vaqti soati kelib boqiy dunyoga ketgunicha hayotining qolgan qismini Hindistonda bunyodkorlik, davlat va ma‘muriy ishlarni odilona hal qilish bilan o‘tkazdi. Boburiylar butun dunyoga mashhur bo‘lgan tarixiy obidalarni bunyod etdilarki, ular hozirda ham dunyoni lol qoldirib kelmoqda [3].

Bobur Hindistonda atigi to‘rt yil yashab, vafot etdi. Mana shu yillar jangu-jadallarda o‘tdi, u orom nimaligini bilmadi. U Hindiston haqida kam narsa bilardi. U Agrada g‘aroyib poytaxtga zamin qurdi va Istanbuldan mashhur bir me‘morni chaqirib keltirish uchun odam yubordi. Bu – Sulaymon Qonuniy Istanbulni qurayotgan paytlar edi. Sinon – Usmonli turklarning o‘sha mashhur me‘mori – Hindistonga sevikli shogirdi Yusufni yo‘lladi.

Bobur 1530-yilda qirq to‘qqiz yoshida olamdan o‘tadi. Boburning jasadini Kobulga olib borib, o‘zi sevgan bog‘iga dafn etishadi. Nihoyat u o‘zi sog‘ingan-qo‘msagan gulzorga qaytib kelgan edi [4].

Aytish mumkinki Bobur haqida juda ko‘p iliq fikrlar aytilgan, ko‘plab sharqshunos olimlar, mansabdor shaxslar va davlat rahbarlari tomonidan shunday fikrlar bildirilganligini ko‘rishimiz mumkin. Fikrimning dalili sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: O‘zbekiston Respublikasi Birinchi

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

Prezidenti Islom Karimov, Boburni nafaqat buyuk shoir va tarixchi, balki yuksak harbiy tafakkur egasi bo‘lgan sarkarda sifatida e’tirof etib, uning murakkab siyosiy va harbiy sharoitlarda qat’iyat bilan harakat qilganini, harbiy iste’dod va siyosiy zakovatni uyg‘unlashtira olgan shaxs ekanini ta’kidlagan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o‘z ma’ruzalarida Bobur siymosini milliy davlatchilik, jasorat va strategik fikrlash timsoli sifatida baholab, uning hayoti va faoliyati yosh avlod uchun vatanparvarlik va yetakchilik maktabi ekanini qayd etgan.

Mashhur rus sharqshunosi V. V. Bartold, Boburni Markaziy Osiyo harbiy-siyosiy tarixida muhim o‘rin tutgan shaxs sifatida baholab, uning jangovar tajribasi va tarixiy tafakkuri “Boburnoma” orqali aniq namoyon bo‘lishini e’tirof etadi.

Javoharlal Neru, Boburni Hindiston tarixida yangi davrni boshlab bergan iste’dodli sarkarda va davlat asoschisi sifatida ko‘rsatadi.

Haqiqatdan ham Zahiriddin Muhammad Bobur buyuk sarkarda va davlat arbobi sifatida yurtimiz tarixida o‘chmas iz qoldirib kelmoqda. Boburning sarkardalik faoliyati va harbiy strategik qarashlari uning buyuk davlat arbobi sifatida tarixda mustahkam o‘rin egallashiga asos bo‘ldi. Bobur nafaqat jang maydonida, balki harbiy boshqaruv va strategik rejalashtirish sohasida ham ilg‘or qarashlarni ilgari surgan sarkarda sifatida e’tirof etiladi. Uning harbiy merosi bugungi kunda ham ilmiy tadqiqotlar uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Boburnoma”da sarkardalikka xos sifatlar tasvirlari // <https://share.google/SoVP7lpx6amhjnVj>
2. Zahiriddin Muhammad Boburning harbiy faoliyatiga doir yeti fakt / <https://share.google/PNSbB4NJHuNOKKjEM>
3. Zahiriddin Muhammad Bobur – buyuk davlat arbobi va sarkarda // <https://share.google/Cnzvoc2bAWDagu0Ox>
4. Javaharla’l Neru. «Dunyo tarixiga nazar» kitobidan. Bobur. Akbar. / Xurshid Davron kutubxonasi // <https://share.google/2khUaC3w0ToUncrm6>
5. Akbarov Rahmatillo Murtozali O‘G‘Li. (2023). COVERAGE OF THEATER ACTIVITIES IN UZBEK NATIONAL PRESS DURING WORLD WAR II. International Journal Of History And Political Sciences, 3(06), 21–28. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue06-05>